ABDULLA QAHHOR ASARLARIDA UMUMIY IQTISODIY TAHLIL

O‘razboyeva Farangiz Qudrat qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

Annotatsiya

O‘zbek adabiyotining zabardast namoyandasi Abdulla Qahhor (1907–1968) o‘z ijodida XX asr boshidagi O‘rta Osiyo hayotini, xususan mehnatkash xalqning og‘ir turmush ahvolini, kambag‘allik va ijtimoiy tengsizlik fojiasini san‘at ko‘zi bilan teran aks ettirgan. Uning hikoyalari nafaqat badiiy, balki iqtisodiy va ijtimoiy hujjat sifatida ham beqiyos ahamiyatga ega.

Adib o‘z asarlarida qashshoqlikni quruq statistika yoki siyosiy shior sifatida emas, balki jonli insonlar taqdiri, ular o‘rtasidagi munosabatlar, mayda kundalik tashvishlar orqali ko‘rsatadi. Aynan mana shu badiiy usul uning "Bemor", "Anor" va "O‘g‘ri" hikoyalarida o‘zining cho‘qqisiga chiqadi. Ushbu uch asar birgalikda o‘sha davrning iqtisodiy portretini — shifo topa olmagan kasallik, bitta anorni sotib ololmaslik va ho‘kizini yo‘qotish bilan davlat amaldorlariga o‘lja bo‘lib qolish — hayratomuz aniqlikda tasvirlaydi.

Ushbu maqolada mazkur uch hikoyani iqtisodiy tahlil nuqtai nazaridan ko‘rib chiqamiz: kambag‘allikning sabablari va ko‘rinishlari, boylar bilan kambag‘allar o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlar, tibbiy va ijtimoiy xizmatlarning mavjud emasligi, hamda iqtisodiy nochorlikning insoniy aloqalarga ta‘siri.

"Bemor" hikoyasi prologida Qahhor "Osmon yiroq, yer qattiq" maqolini epigraf sifatida keltiradi. Bu ibora kambag‘alning ahvolini ixcham ifodalaydigan ramz: na yuqoridan madad bor, na yerdan imkon. Hikoya bosh qahramoni Sotiboldi — savat to‘qib tirikchilik qiladigan, xo‘jayin Abdug’aniboyga qaram ishchi. Uning

xotini og‘ir kasalga chalinadi va shu nuqtadan boshlab asarning iqtisodiy fojiasi ochila boradi.

Sotiboldi kasalga tabib, baxshi chaqiradi, bitta tovuq so‘yiladi, oxiri qarz olib "Chilyosin" ham o‘qitiladi. Bularning hammasi — moddiy xarajat. Shaharda bitta doktorxona bor, ammo u Sotiboldining xayolida boshqa bir olamga oid narsadek — faqat "izvosh" va "25 so‘mlik pul" bilan bog’liq tasvir sifatida namoyon bo’ladi. Bu bir jumlada adib butun bir sinf tengsizligini ko‘rsatadi: zamonaviy tibbiyot mavjud, lekin u faqat boylar uchun.

Asarda Qahhor muhim bir iqtisodiy tamoyilni xalq maqoli orqali ifodalaydi: "Bunday vaqtlarda yo‘g‘on cho‘ziladi, ingichka uziladi." Bu jumla nafaqat betob xotinning ahvoli, balki butun sinf tuzilmasining tavsifi. Muhtojlik davrida boylar yanada kuchayadi, kambag‘allar esa halok bo’ladi. Sotiboldi xo‘jayin Abdug’aniboyga murojaat qiladi, ammo xo‘jayin unga amaliy yordam berishning o‘rniga faqat "devonai Bahovaddinga narsa ko‘tardingmi?" deb so‘raydi — ya‘ni, muammoni sehrli-diniy yo‘l bilan hal qilishni taklif qiladi. Bu tasvir ishchi va ish beruvchi o‘rtasidagi real iqtisodiy munosabatning yalang’och portretidir.

Sotiboldi bemorning yonidan jilmaslik va kun o‘tkazish uchun to‘rt yashar qizchasini yonida savat to‘qishga majbur bo’ladi. To‘rt yashar bola onasidan pashsha quvib o‘tiradi, ba‘zan charchoqdan uxlab qoladi. Bu manzara qashshoqlikning nafaqat iqtisodiy, balki inson qadr-qimmatini yerga uruvchi jihatini ko‘rsatadi: bola bola bo’la olmaydi, hayot esa bir og‘ir yuk bo’ladi.

Bemor oxir-oqibat vafot etadi. Iqtisodiy tahlil nuqtai nazaridan bu o‘lim — tabiat hukmi emas, balki tizimning mahsuli. Agar Sotiboldida pul bo’lganida, yaqinidagi doktorxonaga borish imkoni bo’lganida, xotin omon qolishi mumkin edi. Hikoya jamiyatga shuni aytadi: iqtisodiy tengsizlik insonning nafaqat farovonligini, balki hayotini ham belgilaydi. Qahhor bu xulosani ochiqdan ochiq aytmaydi — u voqealar ketma-ketligi orqali kitobxonning o‘ziga anglatadi.

"Anor" hikoyasi epigrafida o’tmish laparidan olingan misralar keltiriladi: "Uylar to’la non, och-nahorim bolam, Ariqlar to’la suv, tashnai zorim bolam." Bu maqol boyliq va qashshoqlikning yonma-yon yashashini ifodalaydi: dunyo ne‘matlarga to’la, ammo kambag‘al uchun u ne‘matlar o‘zganing uyida, o‘zganing ariqlarida. "Anor" hikoyasining bosh qahramoni Turobjon ham aynan mana shu ziddiyatni boshdan kechiradi.

Turobjon xo‘jayinining bog‘ida ishlaydi, oyiga atigi o‘n sakkiz tanga topadi. Homilador xotini anor yeyishni istaydi. Bir qadoq anorning narxi esa uning kunlik daromadidan ortiq. Turobjon bu muammoni ifodalashda nochorligini to’g‘ri so‘zlar bilan aytadi: "Xo‘jayinimni o‘ldiriib pulini olaymi, o‘zimni hindiga garov qo‘yyaymi?" Bu hazil bo’lsa-da, unda haqiqiy umidsizlik yashiringan: kambag‘al uchun qonuniy yo‘l bilan bitta anorni sotib olishning o‘zi ham qo‘lidan kelmaydi.

Xo‘jayinning bog‘ida esa anorlar "choynakday-choynakday" osilib turadi. Bu tasvir iqtisodiy tengsizlikning eng to‘g‘ri ko‘rinishi: ne‘mat bor, lekin u kambag‘al uchun emas. Turobjon mulohaza qiladi: yuzta mushak otilsa yetmish besh tanga — ammo bu ham xayol, chunki otgan o‘q xo‘jayinning moli.

"Anor"ning iqtisodiy dramatizmi shundaki, moddiy muammolar er-xotin o‘rtasidagi munosabatga zahar qo‘shadi. Turobjon xotinini xursand qilmoqchi bo’ladi, lekin imkoni yo‘q. U o‘rniga asal olib keladi (uni ham xo‘jayindan tilab olgan), ammo xotin anor istaydi. Mayda iqtisodiy ziddiyat katta emotsional portlashga aylanadi: "jigarlaring ezilib ketsin" degan la‘nat, yashirincha ko‘z yoshi, er-xotin o‘rtasidagi uzoq jim turish. Qahhor ko‘rsatadiki, qashshoqlik faqat qorin to’ymaydi, u insoniy munosabatlarni ham yemiradi.

Hikoya Turobjonning kechasi qayoqqadir chiqib ketib, bir choyshab anor ko‘tarib qaytishi bilan yakunlanadi. U oqargan, titraydi, hech nima demaydi. Bu anorni qaydan oldi — hikoya javob bermaydi. Ammo bu savol o‘zining og‘irligida

qoladi: kambag‘al uchun xotinini xursand qilishning bir yo‘li bor — qonundan tashqari yo‘l. Iqtisodiy muhtojlik insonni axloqiy chegaraga olib boradi.

"O‘g‘ri" hikoyasi epigrafida yana bir xalq maqoli: "Otning o‘limi itning bayrami." Bu ibora asarning butun mazmunini aks ettiradi: birovning musibati boshqalar uchun foyda. 1936 yilda yozilgan bu hikoyada Qahhor o‘sha davr sho’relar tuzumidagi chayqovchilik va mansabdorlar o‘rtasidagi korrupsiyani nihoyatda aniq ko‘rsatadi.

Asosiy voqea oddiy: keksa dehqon Qobil boboning yagona bo‘kizi o‘g‘rilab ketadi. Dehqon uchun ho‘kiz — bu shunchaki mol emas, iqtisodiy hayotning asosi. "Dehqonning uyi kuysa kuysin, ho‘kizi yo‘qolmasin" — bu ibora qishloq xo‘jaligida ho‘kizning qanchalik markaziy o‘rinni egallashini bildiradi. "Bir qop somon, o‘n-o‘n beshta xoda, bir arava qamish — uy; ho‘kiz topish uchun necha zamonlar qozonni suvga tashlab qo‘yish kerak" — bu Qahhorning ixcham iqtisodiy hisobi.

Qobil bobo ho‘kizini qidirish uchun ellikboshi, amin, qozilarning oldiga borishga majbur. Har birining oldiga borishdan oldin ular uchun "chiqim" hisob-kitob qilinadi. Bu chiqim dehqon uchun og‘ir yuk: ellikboshi, amin, mingboshi — har biri pul yoki in’om kutadi. Mansabdor o‘zining "xizmat"i uchun haq talab qiladi, aslida esa bu oddiy dehqondan pora. Qahhor bu tizimni "Mingboshining bir o‘ziga yetti yuz bog’ beda, bir toy bergani ma‘lum" degan aniq iqtisodiy hisob bilan ko‘rsatadi.

Nihoyat, qozi o‘g‘rining uyiga borishdan avval ham "maysimizni śoda qilmang" deydi — ya‘ni, buning ham haqini so‘raydi. Qobil bobo har safar hamyonini qoqishtiradi, borini beradi. Hikoya shunday tuzilgan: Qobil boboning moliyaviy resurslari qatlamdan qatlamga yo‘qola boradi, har bir "yordam" uni yanada kambag‘al qiladi. Bu o‘sha davr dehqon va kambag‘allarining iqtisodiy tuzoq ichida yashashini ko‘rsatadi: muammoni hal qilish uchun sarflagan xarajat asosiy zarardan katta bo’lishi mumkin.

Qahhor "O‘g‘ri"da yana bir muhim iqtisodiy omilni ochadi: o‘qimishsizlik va bilimsizlik kambag‘alni yanada kuchsiz qiladi. Qobil bobo sodda, ishonuvchan kishi. Mansabdorlar esa aynan mana shu soddalikni ishlatadi. Ellikboshi ho‘kizni topib berishni "naqd" va‘da qiladi, aslida esa hech narsa qilmaydi. Bu nafaqat axloqiy muammo, balki iqtisodiy tuzumning kamchiligi: huquqiy savodsizlik kambag‘alni himoyasiz qoldiradi.

Uch hikoyani birgalikda ko‘rib chiqsak, Abdulla Qahhor kambag‘alikni tasvirlashda bir necha o‘ziga xos badiiy usulni izchil qo‘llaydi.

Birinchidan, aniq raqamlar orqali iqtisodiy haqiqatni ko‘rsatish. "Anor"da oylik maosh o‘n sakkiz tanga; "Bemor"da Chilyosin uchun yigirma tanga qarz; "O‘g‘ri"da mingboshiga beda va toy haqida ma‘lumot — bular oddiy detallar emas, ular o‘sha davr narx-navo va turmush darajasining hujjatli ko‘rsatkichlari.

Ikkinchidan, sinf ziddiyatini ochiq ko‘rsatish. Sotiboldi bilan Abdug‘aniboy, Turobjon bilan boylar bog‘i, Qobil bobo bilan mansabdor amaldorlar — har birida bir tomonda kambag‘al, boshqa tomonda iqtisodiy kuch egasi turadi. Qahhor bu ziddiyatni dramatik sahnalar orqali, siyosiy nutq emas, hayotiy holatlar orqali ifodalaydi.

Uchinchidan, iqtisodiy muammolarning insoniy munosabatlarga ta‘siri. "Bemor"da er-xotin munosabatini kambag‘alik og‘irlashtiradi; "Anor"da muhtojlik oilaga zarar yetkazadi; "O‘g‘ri"da dehqon qo‘shnilari va mansabdorlar bilan munosabati pulga bog’liq bo’ladi. Qashshoqlik faqat moddiy yuk emas, u insoniy aloqalarni ham deformatsiya qiladi.

To‘rtinchidan, xalq maqollari iqtisodiy haqiqatning ramzi sifatida. "Osmon yiroq, yer qattiq", "Yo‘g‘on cho‘ziladi, ingichka uziladi", "Otning o‘limi itning bayrami" — bular xalq hikmatida o‘rganib qolgan iqtisodiy qonuniyatlarning ifodasidir. Qahhor bu maqollarni epigraf sifatida berish orqali asarini xalq falsafasi bilan bog’laydi.

Xulosa

Abdulla Qahhorning "Bemor", "Anor" va "O‘g‘ri" hikoyalari — bu faqat badiiy asarlar emas, ular XX asr boshi O‘zbekistonidagi iqtisodiy hayotning badiiy hujjatidir. Ular qashshoqlikning ko‘p qirrali manzarasini ko‘rsatadi: tibbiy yordam olish imkoniyatidan mahrum bo’lish ("Bemor"), oddiy oziq-ovqat ne‘matini sotib ololmaslik ("Anor") va davlat apparatining kambag‘alni yana ham kambag‘al qilishi ("O‘g‘ri").

Adibning buyuk mahorati shundaki, u bu iqtisodiy haqiqatlarni quruq tavsif orqali emas, insoniy dramatizm orqali yetkazadi. Bitta bemor xotinning o‘limi, bir choyshab anorning sirli kelishi, bir keksa dehqonning hamyonini qoqishtirishi — bu sahnalar har biri alohida kichik hayotiy tragediya, birgalikda esa — butun bir davr va jamiyatning iqtisodiy taqdiri.

Qahhorning bu hikoyalari bugun ham dolzarb, chunki qashshoqlik, ijtimoiy tengsizlik va tizimning kuchsizlarni himoya qila olmasligi — faqat o‘sha davr emas, universal insoniy muammolar. Adib ularni o‘tgan asrning boshida yozgan edi, ammo ular insoniyat badiiy merosida o‘z o‘rnini abadiy saqlab qoldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulla Qahhor. "Bemor" hikoyasi. // Ziyouz.com adabiy portal.
2. Abdulla Qahhor. "Anor" hikoyasi. // Ziyouz.com adabiy portal.
3. Abdulla Qahhor. "O‘g‘ri" hikoyasi. // Ziyouz.com adabiy portal.
4. Hamrayev I., Qo’chqarova G. "Abdulla Qahhorning ‘Bemor’ hikoyasining badiiy xususiyati." // Modern Science and Research, 4(5), 2025.
5. "Abdulla Qahhor hikoyalarida maqol va matallarning qo‘llanishi." // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. Vol. 2, Issue 11.
6. "Abdulla Qahhor hikoyalarida tasviriy ifodalar." // Adiblar.gitbook.io ilmiy maqolalar to‘plami.

7. "Abdulla Qahhorning ‘Bemor’ hikoyasining lingvistik tahlili." // Inlibrary.uz, 2025.